

AYRIMCILIK

Yaygın eğitim üzerine odaklanan **Ayrımcılık** rehberi, insan hakları savunucularına, hak temelli sivil toplum örgütlerine, gençlik örgütlerine, sanatçı kolektiflerine yönelik insan hakları eğitimleri için Agora Derneği tarafından ProtectDefenders.eu desteği ile hazırlanmıştır.

Mayıs, 2021

İçindekiler

- 1) Genel Kapsam**
- 2) Ayrımcılıkla Mücadele**
- 3) Toplumsal Cinsiyet Temelli Ayrımcılık**
- 4) LGBTİ +lere Yönelik Ayrımcılık**
- 5) Irk ve Etnik Köken Temelli Ayrımcılık**
- 6) Engellilik Temelinde Ayrımcılık**

1) Genel Kapsam

Dünya üzerinde çok yaygın bir şekilde görülen farklı türleri bulunan bir olgu olması nedeniyle ayrımcılığı farklı biçimlerde tanımlayabiliriz. Farklı bölgelerde bireylere, gruplara veya düşüncelere yönelik davranışların çeşitliliğinin fazla olmasından dolayı zaman zaman neyin ayrımcılık olarak nitelendiği de zorlaşmaktadır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin (İHEB)

1. maddesi:

“Her insan özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğar. Akıl ve vicdanla donatılmış olup birbirine karşı kardeşlik anlayışıyla davranır”.

2. maddesi: “Herkes; ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka bir görüş, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş ya da benzeri bir başka statü gibi herhangi bir ayırım gözetilmeksizin bu bildirmede öne sürülen tüm hak ve özgürlüklere sahiptir”.

Bu iki maddede ortaya koyulduğu gibi ırk, etnik köken, ulusal aidiyet, sınıf, kast, din, kanaat, cinsiyet, toplumsal cinsiyet, dil, cinsel yönelim, cinsiyet kimliği, cinsiyet özellikleri, yaş, sağlık durumu veya kriterler bakımından durumumuz her ne olursa olsun tüm insanlar eşit muamele görme hakkına sahiptir.

Ayrımcılık politika, yasa veya muamele bakımından haksız bir ayırım nedeniyle, kişinin insan haklarından ve diğer yasal haklarından başkalarıyla eşit bir biçimde faydalanamadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Göregenli ayrımcılığı tanımlarken bireyin içinde bulunduğu grubun özelliklerini temel almaktadır. “Ayrımcılık kavramı, esas ve yaygın olarak, insanlar arasındaki eşitlik fikri ve ilkesinden kaynaklanır. Gerek hukuksal gerek insani olarak üzerinde bir söz birliği bulunduğu varsayılan bu ilkeye göre, tüm insanlar eşittir. İnsanlar, dünyanın neresinde, hangi ten rengiyle, hangi cinsiyet ya da cinsel yönelimle, hangi etnik kökene, dine, mezhebe ait olarak doğarlarsa doğsunlar, insan olmak bakımından eşittirler.”¹

Modern hukukun ortaya koyduğu eşitlik ilkesinin dayanağı insan hakları kavramı ve bu kavrama ilişkin ulusal ve uluslararası düzenlemelerdir. Eşitlik ayrımcılık başlığının en temel kavramı olarak görülmektedir. Yasalarla ve düzenlemelerle hedeflenen eşitliğin elde edilmesi ancak insan hakları savunuculuğu ve ayrımcılığa karşı mücadele ile mümkündür.

Ayrımcılık, bir grubun mensubuna veya bir düşünceye karşı önyargıların tutum ve davranışa dönüşmesi sürecinin bütünüdür. Ayrımcılık, insanlar arasında süregelen ilişkilerden üretilmekte ve yeniden üretilmektedir.

¹ Göregenli, Melek. “Temel Kavramlar; Önyargı, Kalıp Yargı ve Ayrımcılık:” *Ayrımcılık : Çok Boyutlu Yaklaşımlar içinde (der.Kenan Çayır- Müge Ayan Ceyhan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, p. 21.*

Önyargı

Önyargı kavramını herhangi bir tecrübeye dayanmayan her türlü “ön fikir” tanımıyla kullanabiliriz. Önyargıların geliştirdiği olumsuz düşünce ve tutumların sonucu olarak gruplar veya bireylere yönelik nefret, hor görme, dışlama, ötekileştirme, damgalama gibi olumsuz tutumlar ortaya çıkmaktadır. Önyargının davranışa dönüştüğü durumda ise ayrımcılığın başladığından söz edebiliriz. Önyargı, ilişkilendiğimiz kişi, grup ve fikirler ile aramıza bir mesafe koyuyorsa bu noktada ayrımcılığın gelişmeye başladığını düşünebiliriz.

Kalıp yargı

Kalıp yargı ve önyargı sıklıkla karıştırılan, birbirini tamamlayan ve destekleyen iki kavramdır. Kalıp yargı, belirli bir gruba, duruma, olaya veya objeye yönelik izlenimlerin zihnimizde oluşturduğu işaretlerdir. Yeni bir durum, grup, kişi veya fikirle karşılaştığımızda onlarla ilgili düşüncelerimiz önceden bildiğimizi varsaydığımız fikirler ışığında biçimlenir. Özetle, kalıp yargı herhangi bir olgunun gerçek ve objektif haliyle değil mevcut eğilimlerimizle şekillenmesi sonucu oluşmaktadır. Japonların hepsinin çalışkan olduğunu veya Yahudilerin zengin olduğunu düşünmemize neden olan bu gruplarla ilgili kalıp yargılarımızdır. Kalıp yargılar her zaman olumsuz olmayabilir ama olumsuz kalıp yargılar önyargı oluşumunu etkiler.

Ayrımcılık türlerine baktığımızda da aşağıda bulunan 3 farklı başlık karşımıza çıkmaktadır. Bireyler veya gruplar bu tanımlamaların birine ve birden fazla başlığın altında bulunan ayrımcılık tanımlarına maruz kalıyor olabilirler.

Doğrudan ayrımcılık, bireyler arasında, belirgin bir ayrım nedeniyle, bazı kişilerin veya grupların haklarından faydalanamaması ya da daha sınırlı bir biçimde bu haklardan faydalanıyor olmasıdır. Örneğin, erkeklerin değil de kadınların, oy kullanabilmek için belirli bir eğitim düzeyine sahip olduğunu kanıtlamasını ön koşul olarak gerektiren bir yasa, cinsiyet temelli doğrudan ayrımcılık kapsamına girer.

Dolaylı ayrımcılık, karar vericiler tarafından hazırlanmış bir yasa veya politikanın uygulamasının herkes için eşit olarak sunulmasına karşın belirli bir grubun veya grupların bu haklardan faydalanmaması veya daha az faydalanması sonucunda oluşur. Örneğin, oy kullanabilmek için herkesin belirli bir eğitim düzeyine sahip olduğunu kanıtlamasını ön koşul olarak gerektiren bir yasa, (dezavantajlı etnik gruplar veya kadınlar gibi) belirlenen eğitim düzeyine sahip olma imkânı daha sınırlı olan herhangi bir grup üzerinde dolaylı yoldan ayrımcı bir etki yaratır.

Kesişimsel ayrımcılık, birden fazla ayrımcılık biçiminin bir araya gelerek, belirli bir grubu veya grupları daha da dezavantajlı hale getirmesidir. Örneğin, kadınlara yönelik ayrımcılık çoğunlukla kadınların aynı iş için erkeklere oranla daha az ücret alması anlamına gelir. Etnik bir azınlığa yönelik ayrımcılık sıklıkla o gruba mensup kişilerin aynı iş için başkalarına oranla daha az ücret alması ile sonuçlanır. Azınlık bir gruba mensup kadınlar diğer kadınlara ve aynı

azınlık gruba mensup erkeklere oranla daha az ücret aldığında; cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve etnik köken temelinde kesişimsel ayrımcılığa uğruyorlar demektir.

2) Ayrımcılıkla Mücadele

Ayrımcılıkla mücadelede öncelikli olarak ayrımcılığa neden olan toplumsal süreçleri ve bireylerin zihinsel arka planını şekillendiren koşulları iyi tanımlamak gereklidir. Toplumsal pencereden baktığımızda, ayrımcılığa uğrayanlar ve ayrımcılığı yapanlar olarak kabaca iki gruptan bahsetmek mümkündür. Öncelikli olarak baskın güçlerin diğer gruplara uyguladığı ayrımcılığın kaynağını nereden aldığı ve bu gücü koruyan mekanizmaların neler olduğunu iyi tanımlanması gerekmektedir. Günlük hayatımızda önyargılara yön veren ve onları derinleştiren iletişim mekanizmaları ve medyanın bu anlamda belirleyici olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Önyargı ve ayrımcılıkla mücadele için birçok farklı mekanizmanın aynı anda işletilmesi gerekmektedir. Dezavantajlı grupların haklarının korunması ve bu grup ve kişilerin haklarının tanımlanması ile ilgili hak temelli söylem ve tutumların geliştirilmesi, bu yönde savunuculuk yapılması önemli bir adım olacaktır.

Ayrımcılığı doğuran ve destekleyen sosyal etkilerle mücadele etmek ise bir diğer etkili araçtır. Eğitim, iş hayatı, sosyal çevreler ve medya aracılığıyla oluşan, yaygınlaşan ve büyüyen ayrımcılığı tespit ve teşhir edip buna yönelik çalışmalar yapmak önemlidir. Ayrımcılığı besleyen en önemli mecralardan biri olan medya toplumsal ilişkileri şekillendiren, günlük hayata yön veren ve toplumsal algıları oluşturan güçlü bir araçtır. Kişiler ve gruplar arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi, eşitlik kavramının yaygınlaşması, önyargılarla mücadele edilmesi, kalıp yargıların önüne geçilmesi için önleyici hatta iyileştirici çalışmaların medya aracılığıyla yapılması çok etkili sonuçlar doğurma potansiyeline sahiptir. “Ayrımcılığa uğrayan grupların üyelerinin uğradıkları ayrımcılık sonucunda yaşadıkları mağduriyet, gerçeğin çarpıtılması ve kullanılan dilin de etkisiyle önemsizleştirilir; mağduriyet, mağdurun hak ettiği doğal bir sonuç gibi sunulur; böylelikle mağdur değersizleştirilir. Bu nedenle, medyada kullanılan dilin eşitlikçi ve ayrımcılığa karşı bir anlayışla biçimlendirilmesi, ayrımcılıkla mücadelenin en önemli ayaklarından birini oluşturmaktadır.”²

Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de kadınlara yönelik şiddet, ırkçılık, etnik köken temelli ayrımcılık, etnik şiddet, din temelli ayrımcılık, homofobik nefret suçları, engellilere yönelik ayrımcılık gibi çeşitli alanlarda belirli gruplara sistematik olarak şiddet, nefret söylemi, aşağılama, damgalama, ötekileştirme uygulanmaktadır. Ayrımcılığa uğrayan gruplara yönelik çalışmalar yürüten, ayrımcılıkla mücadele kapsamında savunuculuk, kampanya ve lobi faaliyetleri düzenleyen hak örgütleri ve insan hakları aktivistlerinin desteklenmesi ve korunması büyük önem taşımaktadır.

² Göregenli, Melek. “Temel Kavramlar; Önyargı, Kalıp Yargı ve Ayrımcılık”, *Ayrımcılık : Çok Boyutlu Yaklaşımlar içinde (der. Kenan Çayır- Müge Ayan Ceyhan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, p. 251.*

3) Toplumsal Cinsiyet Temelli Ayrımcılık

Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın en önemli türlerinden biri kadınların kadın oldukları için uğradıkları ayrımcılıktır. Kadınlara karşı ayrımcılığın en belirgin tanımı, bu ayrımcılıkla mücadeleyi hedefleyen bir uluslararası belge olan Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi'nin (CEDAW) 1. maddesinde yapılır:

“Bu sözleşmeye göre, ‘kadınlara karşı ayırım’ deyimi, kadınların, medeni durumlarına bakılmaksızın ve kadın ile erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya diğer sahalardaki insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayırım, mahrumiyet veya kısıtlama anlamına gelecektir.”

Dünyanın dört bir yanında kadınlar, erkeklere kıyasla ortalama daha düşük ücret almakla kalmıyor aynı zamanda karşılıksız emeğe dayalı ve kayıt dışı, güvencesiz ve niteliksiz işlerde daha fazla çalışıyor. Tüm bunlar, büyük oranda, kadınları ve yaptıkları işleri daha düşük bir statüde değerlendiren toplumsal normlardan kaynaklanıyor. Kadınlar yasalar gereğince, istediği gibi giyinemiyor (Suudi Arabistan, İran), geceleri çalışmıyor (Madagaskar) veya eşlerinin imzası olmadan bankadan kredi çekemiyor (Ekvator Ginesi). Birçok ülkede, ayrımcı yasalar kadınların boşanma, mülk edinme, bedenleri üzerindeki tek söz sahibi olma ve tacize karşı korunma haklarına çeşitli sınırlandırmalar getiriyor.

4) LGBTİ+lere Yönelik Ayrımcılık

Lezbiyen, gey, biseksüel, trans ve interseksler (LGBTİ+) sağlık hizmetlerine erişim, eğitim, çalışma hayatı, barınma, güvenlik ve sosyal yaşam gibi birçok alanda taciz, kötü muamele, şiddet, dışlama, damgalama, nefret söylemleri gibi aşağılayıcı ve onur kırıcı durumlara maruz kalıyorlar. Bazı ülkeler, kişileri cinsel yönelimleri ya da cinsiyet kimlikleri yüzünden işkence, hapis ve ölüm cezasına mahkum etmektedir. Bazı ülkelerde Onur Haftası kutlamaları yasaklanmıştır.

Türkiye’de 1980 yıllarda LGBTİ+ler yaşadıkları sorunları, uğradıkları insan hakları ihlalleri ve kötü muameleleri sivil toplum örgütleri aracılığıyla dile getirmeye başlamıştır. Politik ve yasal çerçevede, medyada, gündelik hayatın içinde dışlayıcı ve olumsuz bir dil, yaklaşım ve tutum sergilenmektedir. LGBTİ+’ler toplumun eşit üyeleri gibi yaşamakta veya başkalarının faydalandığı haklara ve özgürlüklere erişmekte ciddi sorunlarla karşılaşmakta ve hayatın her alanında sistematik bir ayrımcılığa maruz kalmaktadır.

5) Irk ve Etnik Köken Temelli Ayrımcılık

Irk ayrımcılığı, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme’de “siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel veya kamusal yaşamın herhangi bir alanında,

insan hakları ve temel özgürlüklerin eşit ölçüde tanınmasını, kullanılmasını veya bunlardan yararlanılmasını ortadan kaldırma veya zayıflatma amacına sahip olan veya bu sonuçları doğuran ırk, renk, soy ya da ulusal veya etnik kökene dayanarak herhangi bir ayırma, dışlama, kısıtlama” olarak tanımlanmaktadır.

İrkçılık dünyanın tüm ülkelerini ciddi bir şekilde etkilemektedir. Ten rengi, etnik köken, ulusal köken, ırksal bağlılık gibi nedenlerden dolayı insanlar insan haklarından eşit, eksiksiz ve koşulsuz yararlanamamaktadır. Yakın tarihte Ruanda ve Myanmar’da yaşanan etnik köken temelli şiddet ve hak ihlalleri bu başlıkta örnek verilebilir.

6) Engellilik Temelinde Ayrımcılık

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) verilerine göre dünya çapında 650 milyon engelli bulunmakta, bu rakamın 500 milyonu gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır. Dahası, dünyanın en yoksul kesiminin %20’sinin engelli olduğu belirtilmektedir. Dünyada her 10 kişiden biri engellidir. UNESCO’nun araştırmalarına göre okul dışı kalan (okula gitmeyen) dünya çocuk nüfusunun %35’i engellidir. Engelli çocukların da ancak %2’den azı okula kaydolabilmektedir. Afrika’da engelli çocukların %90’dan fazlası okula gitmemektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)’nuun hesaplamalarına göre, bazı ülkelerde engellilerin %80’i işsizdir.

Engelli kişiler birçok toplumda, damgalanmaya ve dışlanmaya maruz kalıyor, utanç veya korku nesnesi muamelesi görüyor. Engelli bireylerin insan haklarına eşit, adil, ayrımcılığa uğramadan, dışlanmadan ve dahil edici bir şekilde ulaşabilmesi gerekmektedir. Gündelik yaşam, eğitim, sağlık, çalışma hayatı gibi birçok alanda engellilerin maruz bırakıldığı ayrımcılıkla sürdürülebilir bir şekilde mücadele etmek gerekmektedir. Engellilerin yüzde 80’i gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır. Engellilerin büyük çoğunluğu (yüzde 82), yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Engelli kadınların fiziksel ve cinsel istismara maruz kalma olasılığının engeli bulunmayan kadınlara göre iki ila üç kat daha fazla olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak ayrımcılıkla mücadele için insan hakları alanındaki sivil toplum örgütleri savunuculuk çalışmaları yapmakta ve farkındalık yaratacak kampanyalar düzenlemekte, ayrımcılıkla mücadeleyi ana akımlaştırmaya yönelik eylem planları ve politikalar üretmektedir.

